

חבל נחלתו

בדיעבד. ולעומתם הביא כמה אחרונים שדחו את דבריו. ביניהם השו"מ בכמה תשובות, שטען שאין זו אחריות שהרי אם החמץ יאבד באמת הנכרי לא יהא חייב בתשלומים, אולם אין זו אחריות המוטלת על ישראל.

למסקנה נראה שראוי למעט כמה שניתן במכירת חמץ דאורייתא, ומפעלים וחנויות גדולות שאינן יכולות להסתדר בלא מכירת חמץ, והנזק הוא גדול – ימכרו, ויסתמכו על האחרונים החולקים.

סימן יב

לחמניות מקמח מצה בפסח

שאלה

האם מותר לאכול בפסח לחמניות מקמח מצה שאין בו חשש חימוץ ונילוש במים, האם יוצאים בהן י"ח מצה בליל הסדר, והאם מותר לאוכלן בערב פסח?

א. יציאה י"ח מצות מצה בליל הסדר

נאמר במסכת פסחים (לה ע"א): "אמר רבי שמעון בן לקיש, וכן תנא דבי רבי ישמעאל, וכן תנא דבי רבי אליעזר בן יעקב: אמר קרא (דברים טז) לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות דברים הבאים לידי חימוץ – אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה". וקמח מצה נעשה מחמישה מיני דגן, וע"כ היה ראוי לבוא לידי חימוץ, אלא שעתה אינו ראוי לבוא לידי חימוץ. והשאלה היא האם לשם יציאת י"ח מצה צריך שהמין היה פעם ראוי לבוא לידי חימוץ, או שצריך שבזמן הכנתו למצת מצוה יהא ראוי לחימוץ.

ונראה להוכיח שצריך שתהא ראויה להחמיץ בזמן ההכנה למצת מצוה. כאמור בהמשך שם: "אמר רבה בר בר חנה אמר ריש לקיש: עיסה שנילושה בין ושמן ודבש – אין חייבין על חימוצה כרת... היינו טעמא

דריש לקיש: משום דהוו להו מי פירות, ומי פירות אין מחמיצין". היינו, על אף שהקמח ראוי להחמיץ במים כיון שבמי פירות אינו מחמיץ אין יוצאים י"ח במצה העשויה עיסה עם מי פירות בפסח.

אולם הרמב"ם (הל' חו"מ פ"ו ה"ד, ה"ה) כתב: "אין אדם יוצא ידי חובת אכילת מצה אלא אם כן אכלה מאחד מחמשת המינין שנאמר (דברים טז) לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות, דברים הבאים לידי חימוץ אם אכלן מצה יצא בהן ידי חובתו, אבל שאר דברים כגון אורז ודוחן וקטניות אין יוצא בהן ידי מצה לפי שאין בהן חמץ... מצה שלשה במי פירות יוצא בה ידי חובתו בפסח. אבל אין לשין אותה בין או שמן או דבש או חלב משום לחם עוני כמו שבארנו, ואם לש ואכל לא יצא ידי חובתו... והראב"ד לא השיגו על כך.

עולה מדברי הרמב"ם שאמנם יוצא י"ח רק בדברים הבאים לידי חימוץ, אולם אינו מצריך שבשעת האפיה יבוא לידי חימוץ, וע"כ יוצא י"ח במצה שנילושה במי פירות. ואת האיסור ללוש בין, שמן, דבש וחלב לומד משום שאינו לחם עוני. המ"מ ורבינו מנוח העירו שלפי הרמב"ם

המצות יצאה זו שאינה צריכה שימור לפי שאינה באה לידי חימוץ, ותניא לקמן מצה המשתמרת לשם מצה ולד"ה יצאה זו שאינה משתמרת כלל. וכיוצא בה אמרו בירושלמי יכול יצאו י"ח ברבוכה כל' בחלוט ת"ל ושמרתם את המצות – מצה הצריכה שימור יצאה זו שאינה צריכה שימור. הא למדנו למצה שנילושה בלא מים שאפילו היתה ענייה אין יוצאין בה".

לפי דברי הרמב"ן (מלחמות ה', י' ע"ב ד"ה אמר הכותב) והר"ן, אע"פ שמצד הלימוד של ההיקש (הבאים לידי חימוץ ואינם למצה), שאותו למד הר"ן למינים ולא לתהליך העשייה, הנה ישנו חיוב נוסף של שימור לשם מצה ואם אינה ראויה להחמיץ א"א לקיים בה שימור. עפ"י דבריהם בלחם העשוי מקמח מצות, לכאורה ניתן יהיה לקיים את מצות השימור באפיה הראשונה, לפני שמרסקים את המצות לקמח, אולם כיון שבאפיה למוצר הסופי לא ניתן לעשות שימור לשם מצת מצוה שהרי אין בו חימוץ – נראה שיהא אסור לצאת בהן י"ח מצה בליל הסדר.

הפר"ח (תסב, א) לאחר שהביא את הרמב"ם והמ"מ על שתי הדעות שבו כתב: "ואני אומר דבודאי מהא דאמר' בפרק כל שעה אחמשה מינין שאדם יוצא י"ח בפסח... ליכא ראייה כ"כ דדילמא אמינין שאינם יכולים לבוא לידי חימוץ בשום צד קפיד רחמנא, לאפקי עיסה שנילושה במי פירות דאע"ג דהשתא אינה ראויה לחימוץ מ"מ הרי היתה ראויה לחימוץ אם היה לשה במים והראוי לבילה כו"..." ומ"מ הדין הוא ברור אצלי שכוונת הרמב"ם בשכתב מצה שלשה במי פירות יוצא בה י"ח בפסח היינו ע"י תערובת מים..."

יוצא י"ח בליל הסדר במצה שנילושה בשאר מי פירות (כגון ביצים) שלא מנאם. ולפי"ז אדם יוצא י"ח בלחמניות מקמח מצה שנזהרו בהן מחשש חימוץ ונילושו במים.

וכתב על כך הלח"מ שלכאורה לפי הלימוד בתורה לא יוצאים במצה שנילושה במי פירות, ועונה: "וראיתי מי שתירץ דמלא תאכל עליו חמץ לא ממעטינן אלא דברים שאינן באין לידי חימוץ בשום צד ואופן בעולם, אבל מצה שנילושה במי פירות הרי המצה היא באה לידי חימוץ אלא שהמים גרמו לה שלא תחמיץ, ולא ממעטינן מהאי קרא ודבר נכון הוא". וכאמור זו הבנתו בדברי הרמב"ם.

אולם הרב המגיד (פ"ו ה"ה) הוסיף: "וראיתי מי שכתב שאינו יוצא במצה הנלושה בשמן ויין ודבש בלבד אלא עם תערובת המים לפי שאנו צריכים שימור מחמץ וכל שאינו מחמיץ אין יוצאין בו ידי מצה, וכבר נתבאר (פ"ה ה"ב) שמי פירות לבד אין מחמיצין ודבר נכון הוא". וכן הביאו הב"י (או"ח סי' תסב אות ז). כלומר לפי פשט דברי הרמב"ם ניתן לצאת י"ח בקמח שנילוש במי פירות אע"פ שאינו ראוי להחמיץ מפני שהמין (=קמח) ראוי להחמיץ. אולם ישנה דעת ראשונים שאין יוצאים י"ח במצה כזו מפני שאין היא ראויה להחמיץ וצריכים שתהא ראויה להחמיץ. דעה זו היא דעת הרמב"ן והר"ן.

הר"ן (חי' פסחים לו ע"א ד"ה ולענין הלכה) כתב על דברי הרמב"ן לגבי היתר מצה עשירה בפסח: "אלא שהביא עוד הרב ז"ל (=רמב"ן) ראייה דבעיסה שאינה באה לידי חימוץ כלל לא צריכין לדרי"ג, דהא בעינן שימור דלישה ואפיה דכתיב ושמרתם את

חבל נחלתו

לעשות סופגנין למכור בשוק¹."

הברכי יוסף (או"ח סי' תסג ס"ק ב) כתב על דברי כנה"ג: "הרב פר"ח התיר לעשות פאנאדי"ס וכיוצא מקמח מצה אפוייה ולא חיישין למראית העין, ודלא כהרב כנה"ג, דאין לנו לגזור גזרות מדעתינו, ונהגין בכמה מקומות לעשות ממצה אפוייה סופגנין, וגם הכנה"ג כתב שאין לגזור בסופגנין אלא בדברים הנהוגים לעשותם בימי שנה. ע"ש באורך סי' תס"א.

ומצאתי לראב"ן דף ע"ג עמוד ב' (פסחים סי' תלד, ווארשא, דף לד ע"ד) שכתב וז"ל: ומצה אפוייה שבישלה כמו שנושין מאכל שלקות וגם לתינוקות מאכל פרפל וכו', ומיהו אינו טוב לעשות פרפיל שלא יעשו גם מקמח, וטוב הוא לאסור זה מפני זה, עכ"ל. וזה סמך גדול לדברי החכמים שהביא גזרתם הרב כנה"ג, ומיהו גם ראב"ן בדרך טוב קאמר. כלומר, לאחר שהביא את דברי הפר"ח שחולק שאין לגזור גזירות חדשות מדעתנו הוא מביא סיוע לדעת הכנה"ג מהראב"ן, אם כי הראב"ן אמר זאת כעצה טובה ולא כגזירה.

בשו"ת מהרשד"ם (או"ח סימן כו) חלק על כנה"ג וכתב שהגזירה תקיפה רק לבני מקומו, וז"ל: "והעושים הקמח ממצה אפוייה ודאי שהוא מותר והפקפוק בזה משום דכ"ע לאו דינא גמירי, רוב העולם לא חששו לזה שהרי אנו ג"כ עושין סופגנין מקמח מצה אפוייה אע"פ שנהגו הרבה חומרות בשאר

להלכה כתב המגן אברהם (סי' תעא ס"ק ה): "...ועוד דמי פירות לבד אין מחמיצים וא"כ ל"ל (=למה לי) ללחם עוני פשיטא דאין יוצאין בהם כמ"ש סי' תנ"ג אלא ודאי אפילו עם מים (=מי פירות עם מים) אין יוצאין משום מצה עשירה ועב"י סי' תס"ב בשם המ"מ".

וכך הביא בשו"ע הגר"ז (תסב, א): "ועוד שאין יוצאין אלא במצה שהיתה יכולה לבא לידי חימוץ אם לא היה משמרה מחימוץ". נראה ע"כ שלהלכה התקבלה דעת הרמב"ן והר"ן שצריך אפשרות חימוץ בשעת לישא ובקמח מצה כיון שאינו יכול להחמיץ אין צורך לשומרו ולא יוצא בו י"ח מצת מצוה בליל הסדר.

ב. תבשילים ומיני מאפה מקמח מצה בפסח

הראב"ה (פסחים סי' תפב) כתב: "ורבא שרי למימח בחסיסי. פירוש טוחנים מצה אפוייה כקמח ומבשלים אותה במים". ולא חשש לחימוץ כיון שכבר נאפה. ולפי"ז מותר לעשות תבשילים מקמח מצה.

אבל בכנה"ג (הג' ב"י סי' תסא) סיפר על מקרה שהשתמשו בקמח מצה לטגן עם דג והרואים טעו וחשבו שהוא קמח ממש ולמדו ממנו, וחכמי העיר גזרו שלא ישתמשו בקמח מצה בפסח מפני מראית עין. ומסיק מכך בעל כנה"ג שכל דבר שנהגו לעשות עם קמח אין לעשותו עם קמח מצה מחשש טעות. ולפי זה למכור סופגנין בחנות אפילו ממצה אפוייה אסור, כיון דהמנהג הוא

1. וצריך להעיר שבימינו שמפעלים וקונדיטוריות מוכרים עוגות ומיני מאפה מקמח מצה באותה צורה ובאותן עטיפות כמוצרי חמץ, היו מקרים שאנשים אכלו חמץ בפסח מפני שסברו שהמוצר כשר לפסח, בגלל צורתו ועטיפתו החיצונית!

הנ"ל דהביא דברי הר"מ ממודינא להוסיף על חומרת הראב"ן, לקנוס ג"כ מי שעושה בהיתר מה שנדמה לאיסורא, אם לא דנימא דהנעשה מקמח תפ"א ניכר ונבדל מהנעשה מקמח מצה אפ"י כמו שנבדל בטעמו, וזאת איני יודע בבירור.

עולה מדבריו ומתוספת הרב חיד"א בשו"ב שאין לעשות מיני מאפה מקמח מצה הדומים למיני מאפה מקמח רגיל כדי שלא יבואו הרואים לטעות ולאכול ח"ו חמץ בפסח. ועל אף שהכיר את דעת המסתייגים מגזירות חדשות, בכ"ז חשש לכך.

חוכך בדבר בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ט סי' כב): "עוד שואל, אם מותר להתפיח את ה"לחם" הזה עם שמרים שנעשו על טהרת הכשרות לפסח (בתהליך כימי, ולא כשאור) גם בפסח או שיש בכך משום מראית עין.

ואשיבנו דמעיקרא דדינא אין לאסור זאת. וכמו שחזינן להרבה יראים ושלימים שאופים ואוכלים בפסח עוגות מקמח מצה הגם שמראיהם החיצוני הוא ממש כעוגות חמץ שאוכלים בכל ימות השנה.

אולם יש גם מקום לנהוג חומרא בזה. וכעין שמביא הבאר היטב באו"ח סימן ת"ס סק"א בשם הכנה"ג שהחמיר בכגון דא מפני שפעם אחת אירע מכשול בדבר. ודברי הכנה"ג בזה כתובים בסימן תס"א בהגהב"י ע"ש.

אמנם בשו"ת יביע אומר (ח"א או"ח סי' טז אות ב) חלק וקבע: "אולם אף אם יש סמכות לחכמי הדורות לחדש גזירות, מ"מ אין זה אלא כשעמדו גדולי הדור למנין והסכימו רובם לגזור ולתקן, אבל בודאי שאין כח לשום חכם לגזור ולאסור (על כלל ישראל) דברים המותרים מצד הדין, אף אם יהיה

דברים כל שכן באלו הארצות שלא נהגו באלו החומרות. וכבר כתבתי למעלה בשם הר"ן שבני מקום אחד יש להם לנהוג ע"פ רבם אפ"י רבים חולקים עליו, הלא תראה במקומו של ר' יוסי הגלילי היו אוכלים בשר עוף בחלב, במקומו של ר' אליעזר היו כורתים עצים בשבת לעשות פחמין לעשות ברזל לצורך מילה. פה בעיר שאלוניקי אשכנזים אוכלים החלב הנקרא חמשה אצבעות והספרדים מחזיקים אותנו לחלב גמור שחייבים עליו כרת. ולענין הנפיחה הם מחמירין ואנו מקילים. וכל לענין פסח נוהגים הם כמה חומרות שאין אנו נוהגים נהרא נהרא ופשט"ו וכבר כתב הרב כמו"הר דוד כ"צ דליכא משום לא תתגודדו משום דהוה להו כשתי בתי דינין בשתי עיירות אנ"פי שכלנו עומדים בעיר אחד".

היינו, אין לחוש כלל לחומרתו של כנה"ג, ואף שהברכ"י חיזק גזרתו מדברי הראב"ן היינו, דוקא לבני עירו אולם בני שאר מקומות מותרים, ואין החומרא חלה עליהם.

בשו"ת אפרקסתא דעניא (ח"א סי' קיז) דן בעשיית מיני מאפה מקמח תפ"א ולאחר שהביא דברי הברכ"י מסיק מדבריו: "ובשו"ב שם הביא בשם מהר"ם ממודינא ז"ל פלאץ ממצה אסור לעשות ויש לקנוס אם עשה, וכן נהגו רבני צרפת עכ"ל, ועמ"ש בשו"ת צרור הכסף סי' רמ"ד בס"ד עכ"ל השו"ב...".

ולענ"ד אין לדמות העניינים, אלא דדברי הראב"ן הנ"ל עומדים נגדנו, דכתב דטוב לאסור זה מפ"ו, **ואע"ג דרק דרך טוב** קאמר כמ"ש הברכ"י, מ"מ **איך תרהיבנו נפשינו עוז לעשות לכתחילה בפומבי מה שנגד דרך הטוב של הראב"ן ז"ל**, ועוד דמשמע משו"ב

חבל נחלתו

ולכאורה כל מצה שאין יוצאים בה י"ח מותר לאוכלה בער"פ. אולם בהמשך מצמצם הרמ"א וכותב: "מצה שנאפה כתקנה ואח"כ נתפררה ונילושה בין ושמן, אינה נקראת מצה עשירה² ואסורה לאכלה בערב פסח (מהרי"ו)".

והעיר המגן אברהם (סי' תע"א ס"ק ח): "ונילושה בין ושמן – אפילו נאפית אח"כ שנית³, אבל מפוררת ונתבשלה מותר לאכול ומברך (במ"מ) דהוי מעשה קדירה ונימוח (מהרי"ל) עמ"ש סי' קס"ח סי' ותס"א ס"ד".

והמשנה ברורה (סי' תע"א ס"ק יח-כ) באר את דברי המג"א, שכוונתו לאוכלה מעורבת בין ושמן בין אפויה בין שאינה אפויה. ומוסיף שאם לא נילושה אלא היא רק קמח מצה יוצאים בה י"ח בליל הסדר כמבואר בסי' תס"א ס"ד. ומסיים: "וכ"ז בשלא בשלה אבל אם בשלה וכמו שנוהגין במדינותינו לעשות כדורים ממצה שקורין (קניידלעך) או מצה מבושלת בכלי ראשון מותר לאוכלה קודם שעה עשירית דזה בודאי לא מיקרי מצה וכדמבואר בסימן תס"א".

עולה מדבריו: בקמח מצה כמות שהוא, מכיון שבדיעבד יוצאים בו י"ח בליל הסדר

מופגג בחכמה ובזקנה". וכ"כ עוד בח"ו (י"ד סי' ח אות ה).

המסקנה העולה מדברי הפוסקים שיש מקום להחמיר, ולפחות ברשות הרבים בחנויות וכד' שלא לאפות ולמכור לחמניות ועוגות הדומות לנאפה מחמץ, ואע"פ שרבים הפוסקים שהתירו, נראה שבאפיה דומה יש מקום להחמיר, כפי שראינו שטעו ואכלו חמץ בפסח, אא"כ ישנו לגמרי ממראיהם בכל ימות השנה.

ג. לחמניות מקמח מצה בערב פסח

פסק בשו"ע (או"ח סי' תע"א ס"א): "אסור לאכול פת משענה עשירית ולמעלה כדי שיאכל מצה לתיאבון... היינו, אף אם אין היא אסורה משום חמץ, שהרי אסור לאכול מסוף שעה רביעית, אסור לו לאכול פת משעה עשירית כדי שיאכל לתיאבון.

ובסעיף ב פתח השו"ע: "וקודם שעה עשירית מותר לאכול מצה עשירה".

והרמ"א הוסיף: "אבל מצה שיוצאין בה בלילה, אסורים לאכול כל יום ארבעה עשר (ר"ן פרק אלו עוברין בשם הרמב"ם והמגיד פ"ו)".

2. בדברי הרמ"א סתירה, מחד כתב שאין לאכול מצה שיוצאים בלילה, ומאידך שאסור לאכול מצה זו אע"פ שאינה מצה עשירה. ובמשנ"ב (ריש ס"ק כ) העיר על כך: "ומ"מ לצאת בה ידי מצה בלילה אין כדאי לפי מה שנתבאר בסי' קסח במ"ב ס"ק נט עיי"ש, וגם לחוש ליש מי שאמר דגם זה בכלל מצה עשירה". ולפי מה שכתבנו לעיל שאין יוצאים בה י"ח מפני שאי"צ בשימור טעם נוסף לתשובה לסתירה.

3. ומכאן תימה עמ"ש"כ בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' קיז) שנשאל: "האם מותר לאכול עוגות הנאפות עם קמח מצה בע"פ, האם דומה לקניידלך המבואר במ"ב (תע"א ס"ק כ) שמותר. ומשום שאיסור אכילת מצה ע"פ שיש בו תואר לחם, ושמה בעוגות ובסקוויטים אין בהם תואר לחם, או דילמא היות שאם קובעים בהם סעודה חייב לברך בהמ"ז שפיר נחשב לתואר לחם? והשיב: "היות דאם קובעים סעודה מברכים ברכת המזון יראה להחמיר, דלא דמי לקניידלך שנקראים מעשה תבשיל". והרי הרמ"א והמג"א אסרו כל אפיה מקמח מצה מפני שלא נתבטל שם מצה, ואין מקום להסתפקותו.

חבל נחלתו

אין לאוכלו בער"פ⁴. קמח מצה שנילוש עם מי פירות אין לאוכלו בער"פ מפני שאין נקרא מצה עשירה (ואע"פ שאין יוצאים בו י"ח בליל הסדר עי"ש משנ"ב ס"ק כ). קמח מצה שנילוש עם מי פירות ובושל בצורת כדורים וכד' מותר לאוכלו בער"פ⁵.

סימן יג

זמן קידוש לבנה

והרי"ף (סנהדרין יד ע"א, ברכות כא ע"א) הביא את שתי הדעות ולא הכריע ביניהן. וכן האשכול (הלכות ראשי חדשים).

הרא"ש (סנהדרין פ"ה ס' א) פסק וכתב: "אמר רבי אחא בר חנינא (אמר אביי) אמר רב אסי אמר רבי יוחנן עד מתי מברכין על החדש עד שיתמלא פגימתו. וכמה אמר רב יהודה עד שבעה. נהרדעי אמרי עד ששה עשר. ותרוייהו כרבי יוחנן סבירא להו. הא למיהוי כי **יתרא** (=יתר הקשת) והא למיהוי כי **נפיא** (=נפה, לבנה במילואה)¹ והלכתא כנהרדעי דרביס ניהור".

ב. הטור (א"ח ס' תכו) פסק: "א"ר יוחנן עד מתי מברכין על החדש עד שתתמלא פגימתו אבל מכאן ואילך כבר הוא ישן ואינו ראוי לברך על חידושו. וכמה, פירוש מתי תתמלא פגימתו, רב יהודה אומר עד ז' שנתמלא הפגימה והיא כחצי עגולה, ונהרדעי

שאלה

ממתי ועד מתי - הזמן הראוי לקידוש לבנה (ברכת הלבנה)?

תשובה

א. נאמר במסכת סנהדרין (מא ע"ב): "ואמר רבי אחא בר חנינא אמר רב אסי אמר רבי יוחנן: עד כמה מברכין על החדש - עד שתתמלא פגימתה. וכמה? אמר רב יעקב בר אידי אמר רב יהודה: עד שבעה, נהרדעי אמרי: עד ששה עשר".

פרש רש"י:

"עד כמה מברכין - אם לא בירך היום - יברך למחר. על החדש - על הלבנה בהתחדשה. עד שתתמלא פגימתה - אבל בתור הכי לא שייך למימר מחדש חדשים - שהרי כבר נושנת היא".

4. האחרונים לא דנו באופה לחם מקמח מצה ומים. במשנ"ב (סי' קסח טוס"ק נט) כתב ש"אם גבלן עם מים לבד ואפאן יש עליהם דין פת גמור". ולגבי אכילה בער"פ ודאי אסור, ולגבי אכילה לצאת י"ח מצה דנו לעיל, ונראה לאסור מהטעמים שכתבנו.

5. הערת הגר"י אריאל רב העיר רמת-גן: פרורי מצה שנילושו ונאפו מחדש דין לחם גמור יש להם לכל דבר, אפילו לצורך קיום מצות מצה בליל הסדר. כי שם הלחם שהיה על המצה קודם לכן לא פקע עם האפייה החדשה. ורק בישול מפקיע ממנה שם לחם. ואפילו טיגון כתבו חלק מהפוסקים שדינו כאפייה וברכתו המוציא וק"ו אפייה עצמה שבה כו"ע מודים.

1. בגירסת הגמרא לפנינו הסבר זה אינו מופיע, אמנם הראשונים כגון: הרמ"ה, המאירי, המהרי"ל (שו"ת יט) אף הם מסבירים אותו הסבר באותן מילים מה שמוכיח שמילים אלו היו לפנייהם בנוסח הסוגיא.